DUŠKO LOPANDIĆ

PURPUR IMPERIJE

Carevi poznog Rimskog carstva s prostora Balkana

Laguna

Copyright © Duško Lopandić, 2022.
Copyright © 2022 ovog izdanja, LAGUNA

„Prošlost je svet i nepovrediv deo našeg vremena, uzvišen iznad svih ljudskih slučajnosti, postavljen izvan domašaja sudbine…

Do najlepših stvari, iznetih iz tame na videlo, vodi nas trud drugih ljudi. Nijedno stoleće nam nije zabranjeno, u svaki vek imamo pristup i, ako nam se svidi da veličinom uma prekoračujemo uske okvire ljudske krhkosti, veliki je vremenski prostor po kome možemo da lutamo.“

(Seneka, *O kratkoći života*)

Sadržaj

UVOD: PURPUR IMPERIJE

I Smrt u Sirmijumu (180. godina) 13
II Grad i Imperija. 18

PRVI DEO: UGROŽENO CARSTVO (Vojnici–carevi)

III Guverner Donje Panonije postaje car (Septimije Sever, 193–211) 25
IV Tračanin koga nisu voleli (Maksimin 235–238) 30
V Iliri, Tračani, Tribali – nestali narodi Balkana 36
VI Umreti za Rim (Trajan Decije 249–251) . . . 41
VII Godine anarhije – uzurpatori iz Ilirije (251–268) 45
VIII Car koji je pobedio Gote (Klaudije II Gotski 268–270) 50
IX Provincija u kojoj su se carevi rađali: Gornja Mezija 54

X *Manu ad ferum* (Aurelijan 270–275) 60
XI *Restitutor orbis Romani* (272–274). 64
XII Reformator Carstva (274–275) 68
XIII Car koji je sadio vinograde (Marko Aurelije Prob 276–282) 71
XIV Carski grad Sirmijum 75

DRUGI DEO: OBNOVLJENO CARSTVO (Tetrarhija)

XV *Deus et dominus*: Dioklecijan (284–305) . . . 83
XVI Dioklecijanove reforme 91
XVII Legije s Dunava 96
XVIII Mač i krst nad Sirmijumom 103
XIX Maksimijan Herkulije (286–305) 108
XX Poslednji zapis cara Galerija (311) 115
XXI *Felix Romuliana* 121
XXII Konstancije I (293–306). 126
XXIII Rimski vojni drum na *limesu* 129
XXIV Maksimin (II) Daja (305–313) 135
XXV Poslednji tetrarh: Licinije (308–324) 139
XXVI Kolonija koju su stvorile legije: Viminacijum na Dunavu 145

TREĆI DEO: PROMENJENO CARSTVO (Konstantin i hrišćanstvo)

XXVII Pobednik iz Naisa (Konstantin Veliki 307–337) 153
XXVIII Milvijanski most i Edikt o toleranciji (312–313) 157
XXIX Konstantinov Nais. 161
XXX Zavera u Sirmijumu (326) 167

XXXI Konstantin i hrišćani 172
XXXII Konstantinovi sinovi: dogovor u Viminacijumu (337). 177
XXXIII Sabori u Sirmijumu (347–358) 182
XXXIV Julijan – poslednji paganin (361–363). . . . 188
XXXV Car iz Singidunuma – Jovijan (363–364) . . 194
XXXVI Singidunum 197
XXXVII Panonska dinastija (364–392) 201
XXXVIII Doba episkopa i propovednika. 204
XXXIX Hadrijanopolj – povest najavljene propasti (378) 210
XL Ljubav u Raveni – Konstancije III (421) i Gala Placidija (388–450) 214

EPILOG: MAČ I SLAVA

XLI Podeljeno carstvo 227
XLII *Genius Illyrici*. 231

Prilozi 237

O autoru. 253

UVOD

PURPUR IMPERIJE

I

Smrt u Sirmijumu

(180. godina)

„Uskoro će i na tvoja vrata zakucati smrt…
Zato pođi s blagom misli, jer i onaj koji te zove
pun je blagosti.“

(Marko Aurelije)

Desetog dana meseca marta, 180. godine nove ere, teško se razboleo car Marko Aurelije. Imao je pedeset i devet godina. Car, koji je tek krenuo u još jedan od brojnih pohoda protiv germanskih plemena, nije sumnjao u ishod svoje bolesti. Već neko vreme je po garnizonima rimske vojske vladala kuga. Car naredi da se vojska zadrži u Sirmijumu[1] i da hitno pozovu Komoda, njegovog sina, suvladara i naslednika.

Sedam dana kasnije, u prohladno jutro, dok su se pramenovi magle vukli nad mutnom, skoro nevidljivom rekom nad kojom se zloslutno širio krik barske ptice, nekoliko konjanika se zaustavi pred carskom palatom u Sirmijumu. Unutra je vladao skoro potpuni mrak. U carskoj sobi, uljana

[1] Današnja Sremska Mitrovica.

lampa bacala je slabe obrise na skromnu postelju i na drhtavo telo, utonulo u košmar groznice. Komod se neodlučno zaustavi na nekoliko koraka od ležaja. I sada, kao onda kad bi kao dečak prilazio svom ocu, počinjao je da se znoji i unezvereno gleda po okolini, očekujući teška i njemu nerazumljiva pitanja, na koja nije znao odgovor. Ali ovaj put nikakvo pitanje ne dođe. Car je jedva uspeo da otvori oči. Tek nakon nekog vremena prepoznao je sina i naslednika, pa jedva razumljivim glasom promrmljao:

„Budi dobar dok živiš… dok možeš. Poštuj bogove, slušaj savetnike…“

Bolesnik uz vidan napor pomače ruku i pokaza na purpurni plašt, znak carskog dostojanstva, koji sluge odmah pružiše Komodu. Ovaj s olakšanjem zgrabi ogrtač i, ne čekajući više ni časa i jedva primetno odajući poslednji pozdrav umirućem, izjuri iz prostorije.

Nakon nekog vremena, buka se smanjila. Palata je izgledala skoro pusta. Samo nekoliko najvernijih pratilaca se opraštalo od umirućeg cara, koji je obavio svoju poslednju vladarsku dužnost. A onda, kao nekad Julije Cezar pred svojim ubicama, tako Marko Aurelije, u poslednjoj agoniji, prevuče togu preko glave. I sve je bilo gotovo. Odvojila se duša od tela. Preselila se duša „u carstvo vazduha, da bi živela još neko vreme, pa da se zatim polako izgubi, pretvori u oganj, da je ponovo u sebe primi razum – tvorac“.[2]

Tako nekako je pre skoro devetnaest vekova u Sirmijumu, umro rimski car i filozof Marko Aurelije Antonin. Pisac dela *Samom sebi,* koje nam i danas o njemu svedoči kao o „jednoj od najsloženijih i najmudrijih ličnosti koje su ikada sedele na vladarskom tronu“.[3]

---

[2] Marko Aurelije, *Samom sebi.*

[3] M. Grant, *Climax of Rome,* London 1968, str. 3.

Marko Aurelije (lik sa zlatnika)

S Markom Aurelijem se svom kraju približava jedno doba, vek gotovo jedinstven u istoriji, ne samo Rima nego i bilo koje druge državne tvorevine, kad se u stvarnosti gotovo ispunila Platonova ideja o državi kojom vlada meritokratija, tj. vlast najzaslužnijih, mudrih, najsposobnijih i najboljih. Doba kad se, od 96. do 180, smenjuju carevi pod imenima Nerva, Trajan, Antonin Pije, Hadrijan, Marko Aurelije, sve sjajniji od sjajnijeg, sposobniji od sposobnijeg. Carevi birani ne tek po srodstvu s prethodnim vladarem nego pre svega prema talentu i zaslugama. I koji će svaki za sebe, delima i ponašanjem, ostaviti ime u istoriji. Smrću cara Marka Aurelija, 180. godine, nakon celog jednog stoleća naslednik prestola postao je biološki potomak prethodnog cara – Komod. Ograničeni, razuzdani i surovi sin Marka Aurelija već nakon desetak godina nasilno će izgubiti i vlast i glavu.

Antički istoričar Dion Kasije beleži da nakon Markove smrti „sve prelazi iz zlatnog kraljevstva u kraljevstvo gvožđa i rđe“. U moderno doba, istoričar E. Renan će napisati „da se dan smrti Marka Aurelija može smatrati ključnim trenutkom propasti stare (antičke) civilizacije… S njim je filozofija bila na vlasti. Zahvaljujući njemu, svetom je na momenat upravljala najbolja i najveća ličnost svog doba… A kad ni Marko Aurelije nije mogao spasiti svet, ko da ga spasi?“[4]

[4] Prevod prema Ch. Parain, *Marc Aurele,* Ed. Complexe, Paris, 1957.

Nakon smrti Marka Aurelija, Rimsko carstvo će postepeno tonuti u krizu i menjati se. Na horizontu, preko Dunava, pojavljuju se sve duže kolone varvarskih plemena, Germana, Skita, Gota, Sarmata, koje je car Marko Aurelije bezuspešno pokušavao da zaustavi. Samo dva pokolenja nakon njegove smrti, sredinom III veka, rimska vojska će biti teško poražena od varvara, a jedan rimski car ubijen u bici. Persija, konkurent Rima na istoku, sve agresivnije će napadati i otkidati parče po parče rimskih poseda. Imperator je u krvi smenjivao imperatora, a purpurna boja imperatorskog plašta i boja carske krvi smenjivale su jedna drugu… Činilo se da je Carstvo pred raspadom.

A onda će, u toku nekoliko generacija, odbranu i sudbinu carstva preuzeti ratnici i vladari rođeni na Balkanu, deca Dunava i Save, ljudi rođeni i odrasli u Sirmijumu (*Sirmium*, danas Sremska Mitrovica), Naisu (*Naissus*, danas Niš), Singidunumu (*Singidunum*, danas Beograd).

„Onda kad je Carstvo, u drugoj polovini III veka, zahvatila teška ekonomska i socijalna kriza, kad su rajnsko-podunavske provincije bile oblivene suzama i krvlju, opustošene glađu i crnom smrću, u Panoniji zaposedaju presto imperatori rođeni u vojničkim čizmama i srasli sa sedlom.“[5] Među njima, neki su bili srčani, drugi sposobne vojskovođe, poneki dalekovidi, a jedan ili dvojica i genijalni vladari.

U toku više od jednog veka zbivanja u gradovima i na prostoru današnje Srbije, kao i šire na Balkanu – u tadašnjim Iliriku, Panoniji, Meziji – odlučujuće će uticati na dalju sudbinu cele Rimske imperije, na njenu postepenu transformaciju ka onoj državi i društvu koji su imali ključnu ulogu u daljem formiranju srednjovekovne, kao i moderne Evrope.

---

[5] V. Popović, *Sirmijum, grad careva i mučenika,* Sremska Mitrovica, 2003, str. 41.

U jednom od najvećih preokreta zabeleženih u celokupnoj istoriji, ljudi iz naših krajeva će snagom svojih mišica i svoje volje preusmeriti tok istorije.

Uz velike napore i žrtve tih „vojničkih careva“, skromnog ilirskog ili tračkog porekla, Carstvo će ponovo biti okupljeno, učvršćeno, izmenjeno. Zasjaće obnovljenim sjajem, još jednom kao *Roma Aeterna,* večiti Rim… Opstajaće još vekovima – dva veka na Zapadu i više od hiljadu godina na Istoku – u Vizantiji.

Još duže od toga – praktično sve do danas – trajaće rimsko nasleđe, kao i slika i sećanje na davno doba kad su već cela civilizovana Evropa i Mediteran bili jedno. Kako je napisao V. Djurant: „U našim životima, rimska baština nastavlja da živi hiljadu puta dnevno“[6].

Teško je pronaći u celokupnoj istoriji ovih prostora period kad su ljudi iz naših krajeva, naši prethodnici, zemljaci, neki od njih i naši preci, imali toliko veliku ulogu i po sudbinu celokupne evropske civilizacije.

Ovo je priča o tom vremenu i o tim ljudima.

[6] V. Djurant, *Istorija civilizacije, Cezar i Hrist,* Beograd 1996.

II
Grad i Imperija

Sed profecto fortuna in omni re dominatur[7]

Rimsko carstvo se razvilo iz malog grada Rima, koji su prema legendi osnovala dva brata, Romul i Rem, 753. godine pre nove ere. Rim, grad na sedam bregova, nastao je kao seoce, pa gradić-država i kraljevina, a zatim, od 510. godine p. n. e., republika kojom su zajednički vladali patriciji (senat) i narod (plebejci). I u carsko doba, sve do nestanka Imperije, iznad svih zvaničnih građevina, kao steg ispred legiona, nošeno je *SPQR – Senatus et Populus que Romanus*[8], službeni naziv Rimske države.

U početku, tek jedan od bezbrojnih gradova-državica Mediterana, Rim u neprestanim borbama širi svoje granice: pobeđuje svoje latinske susede, pa grčke države južne Italije i Makedoniju, zatim velikog rivala – Kartaginu da bi sredinom drugog veka pre nove ere postao dominantna država u Sredozemlju. Rimske legije sastavljene od slobodnih građana i seljaka čine se nepobedivim. Jedan stari rimski istoričar za svoje pretke kaže da su Rimljani toga doba bili puni vrline:

---

[7] „Sudbina je, međutim, stvarni gospodar svega“ (Salustije).
[8] Senat i narod rimski.

„u službi bogovima bili su uzvišeni, kod kuće štedljivi, prijateljima verni, odvažni u ratu, pravedni u miru."

Rimljani su bili narod izuzetno orijentisani na praktične stvari i, bar u početku, bez velike sklonosti ka imaginaciji, umetnosti ili spekulativnom mišljenju. Imali su ukupno samo 18 ličnih imena (*nomen*), uz ime bratstva (*cognomen* – prezime), kao i nadimak. Do savršenstva su razvili vojno umeće, pravo i državnu upravu, unapredili građevinarstvo. Filozofiju, književnost i dobar deo religije i mitologije „uvezli" su od Grka, koji su im bili veliki uzor.

U svojim osvajanjima, Rim je često pokazivao određenu toleranciju prema pokorenim narodima: nakon prisajedinjenja, pobeđeni gradovi, narodi i zemlje zadržavali su svoje običaje, božanstva i način uprave, uz obavezu da poštuju novu vlast i da plaćaju danak novim gospodarima.

Međutim, ogromno širenje i bogaćenje države u II i I veku pre nove ere proizveli su velike društvene i moralne promene i izazvali unutrašnje potrese u samom Rimu. Bogatstvo utiče na krizu morala i propadanje starih običaja. Antički istoričar Salustije je ovako pisao: „Kad su divlja plemena i silni narodi pokoreni silom, kad je Kartagina, suparnica rimska, do temelja satrta, a dva se mora i zemlje otvorile, tad je sudbina počela da besni i sve da muti… prvo je nastala pohlepa za vlašću, potom za novcem, to kao da je bio izvor svih zala. Gramzivost je uništila poverenje, poštenje i ostale vrline. Umesto toga, naučila je ljude oholosti, surovosti, nepoštovanju bogova, pokazala da se sve može kupiti… Država se promeni i vlast, od najpravičnije i najbolje, postade okrutna i nesnosna".[9] Nakon perioda krvavih građanskih ratova, rimska država se u vreme genijalnog državnika Oktavijana Avgusta (1. vek pre n. e.) postepeno

[9] Salustije, *Katalinina zavera.*

pretvorila u vrlo specifičnu monarhiju – principat iz koga je izniklo Rimsko carstvo.

Rim se u I i II veku naše ere i dalje širio: na zapadu do okeana, na severu do britanskih ostrva i obala Rajne, na jugu do afričke pustinje, na istoku do Eufrata i granica persijske države. Avgustove legije u krvavim borbama zauzimaju zemlje Ilira i celo Balkansko poluostrvo, sve do Dunava. Kasnije, u doba cara Trajana, Rimljani prelaze Dunav i osvajaju Dakiju. Poslednji blesak ilirske želje za slobodom sevnuo je tokom velikog Batonovog ustanka, pokrenutog kao reakcija na velike poreze novih osvajača i obavezu regrutovanja starosedelačkog stanovništva u legije. Ustanak je buknuo 6. godine n. e. u današnjem Sremu, kao i u Bosni i proširio se na ceo prostor od Jadrana do Panonije. Rat je ugušen krajnjim naporima 9. godine n. e., nakon čega je i celo Podunavlje postepeno uključeno u rimski svet.

Ogromno carstvo štitio je sistem vojnih garnizona međusobno povezanih popločanim putevima i poštanskim postajama. Brojni gradovi napreduju, trgovina cveta. Neposredno inspirisani dostignućima ranije grčke civilizacije, razvijaju se kultura – građevinarstvo, književnost, skulptura, slikarstvo, filosofija. Po Rimu i drugim gradovima Carstva, robovi i slobodni radnici grade monumentalne građevine: koloseume, amfiteatre, terme, slavoluke, akvedukte, zidine i utvrđenja. Rimski gradovi se razvijaju do tih razmera da takav stepen urbanizacije Evropa i Mediteran neće dostići ni više od hiljadu godina nakon nestanka rimske države. U prvom veku pre nove ere Rim je bio bolje opremljen popločanim ulicama, kanalizacionim sistemom, vodovodom i sistemom dostave hrane nego većina evropskih gradova u 1800. godini. S druge strane, Rimljani nisu poznavali neke za našu kulturu jednostavne stvari, poput šećerenja hrane ili britve za brijanje.